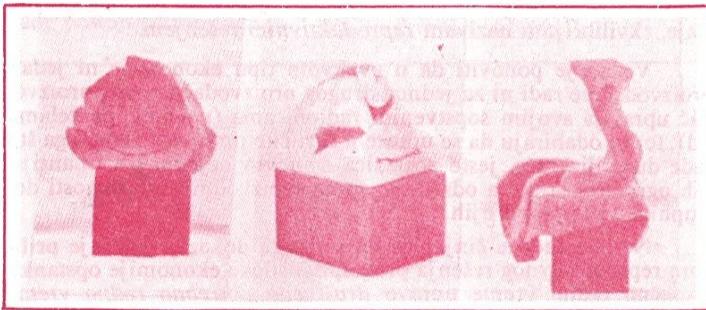

"(Peasants and Peasant Societies)

34. CSAGW VIII, ii-iii, posebno str. 473 – 503; i A.H.M.Jones, *Pozna rimska imperija*, 284 – 602 (The Later Roman Empire) (1964), pogotovo II, str. 767 – 823 (Odejek XX).
35. Videti CSAGW str. 15, o Mk XV, 21; Mt. XXVII, 32.
36. Videti CSAGW str. 14 – 16.
37. Videti CSAGW str. 15, o Mt.V, 41.
38. Videti CSAGW str. 398, navod Rom. XIII, 1 – 7 i drugi pasus.
39. Videti CSAGW str. 15, navod Epict., *Diss.* IV,i,79.
40. Videti CSAGW str. 206, navod MECW X, str. 22.
41. CSAGW str. 50 – 2.
42. Videti CSAGW IV, iii, poseb. str. 249 – 259.
43. Videti CSAGW str. 52 – 4, 133 – 4, 140 dalje; uporediti III,vi,poseb. str. 179 – 82, itd.
44. Videti CSAGW str. 135 – 6, 147 – 58.
45. CSAGW str. 136 – 7, 162 – 70; upor. str. 282.
46. CSAGW IV, iii, poseb. str. 255 – 9.
47. Videti CSAGW str. 54; upor. str. 52, 133.

48. John F. Haldon, »O strukturalističkom pristupu društvenoj istoriji Vizantije«, u *Byzantinoslavica* 42 (1981) str. 203 – 11: prikaz dve knjige Evelyne Patlagean, Ekonomski siromaštvo i društveno siromaštvo u Vizantiji, od 4 do 7 veka (Paris, 1977), i *Struktura društva, porodice, hrišćanstva u Vizantiji, od IV do XI veka* (London, 1981). Možda treba još pomenuti da strukturalizam, barem u strogom Levi-Straussovskom značenju, izgleda da je danas opštem povlačenju; a prema prikazu Rodneya Needhama, u 4228 *Times Lit. Supp.* (13. april, 1984.) str. 393, i sam Levi Strauss piše o tome u svojoj najnovijoj knjizi, *Pogled iz daljine* (Le Regard éloigné), kao »izašlom iz mode«. Putem svog uticaja na Louisu Althussera i njegove sledbenike, čini mi se da je strukturalizam naneo ozbiljnu štetu proučavanju marksizma u Francuskoj. Nisam upoznat sa radovima koji se nekada najšire opisuju kao »post-strukturalistički«, za koje treba pogledati, ukratko, Perry Anderson, *Na stazama istorijskog materijalizma* (in the Tracks of Historical Materialism) (The Wellek Library Lectures, predavanje održano na University of California u Irvineu). Verso/NLB, London 1983, štampano u Londonu, 1983), str. 39 – 57.

- * (on the structuralist approach to the social history of Byzantium)
 ** (Pauvrete économique et pauvreté sociale à Byzance, 4 – 7 siècles)
 *** (Structure sociale, famille, chrétiente à Byzance, IV – XI siècle)
 **** (problems of Slave Society: Some Reflections on the Debate)
 49. Videti CSAGW str. 58 – 9, 91 – 4.

50. Videti CSAGW str. 80, i str. 551,b.30. U pogledu M. I. Finleyeve vedre opaske u njegovoj knjizi *Politika u antičkom svetu* (Politics in the Ancient World) (1983) str. 10,b.1, da sam u svojoj knjizi o klasnoj borbi »preokrenuo Aristotela u marksistu«, možda bi ovde trebalo da naglasim da je ono što sam učinio, bilo da suštinski pokažem do detalja, u kojim značajnim tačkam Aristotelov metod analize grčke politike blisko podseća na pristup koji je Marx prihvatio: videti CSAGW str. 69 – 80 (= II,1).

51. Videti CSAGW str. 91. A u Finleyevoj pretposlednjoj knjizi, *Antičko ropstvo i savremena ideologija* (Ancient Slavery and Modern Ideology) (videti b.27 napred) smatrat da se »eksploatacija« jedva uočava, posebno od strane 78, osim u izrazu »jedinica eksploatacije« (npr. str. 133, 135, 136, 137).

52. *Antičko ropstvo i savremena ideologija*, str. 82, ponovljeno u Finleyevim »Problemi robovlajničkog društva: neka razmišljanja o debati«, u prvoj svesci novog italijskog časopisa, *Opus I* (1982) str. 201 – 10, i str. 206. Ne mogu da prihvativam Finleyev zahtev, koji proizilazi iz njegovog poslednjeg rada, »da definicija može sa lakoćom biti prevedena na marksistički jezik«: takav »prevod« bi iziskivao velike konceptualne promene.

53. U svojoj najnovoj knjizi, *Politika u antičkom svetu* (Politics in the Ancient World) (1983), koju sam video tek posle održavanja ovog predavanja, čini se da je Finley napustio svoju privrženost konceptima *statusa* (mada ipak, mislim, da to ne priznaje kao činjenicu) i da je počeo da razmišlja u kategorijama *klase*: videti brojne odlomke (od str. 2 – 3 nadalje) u toj knjizi, Indeks, sadrži negde oko 20 referenci pod »klasa« (str. 147) ali ni jednu pod »status« (ili »stalež«). Nažalost, propustio je da bude izričit oko toga što podrazumeva pod »klasom« i samo tvrdi da je »termin «klasa» koristio široko, kao što to uobičajeno činimo u svakodnevnom govoru« (str. 10). Ovo me podseća na jedan od razloga koje je naveo 1973. zato šrihvata status pre nego klasu za svoje prvenstveno oruđa analize, jer je to »poželjno široka reč« (uporedi moju premedbu u CSAGW, str. 92). Možemo se nadati da će slično prethodnom slučaju otkriti ograničenu korist upotrebljavanja još jednog nepreciznog koncepta, te da će osetiti da ga pravilno definise.

54. Nisam nikada bio u stanju da pronađem odgovarajući savremeni opis ovog procesa, i zato sam se osećao obaveznim da ga u potpunosti opišem, u CSAGW str. 295 – 326, 518 – 37.

55. Videti CSAGW VIII, posebno str. 474 – 503.

56. T. D. Barnes, u *Phoenix* 36 (1982) str. 363 – 6, i str. 366.

57. MECW V, str. 5 i 8 (uz 9) = MECW III, str. 7 i 535; i videti MECW V, str. 585, b.1.

58. Standardno nemačko izdanje predgovora iz 1859 za *Prilog kritici političke ekonomije* (A Contribution to the Critique of Political Economy), sada u MEGA² II,ii (1980), str. 103.

● Tekst je sa izvesnim skraćenjima (izostavljeni su neposredni biografski momenti koji su ispunjavali osnovnu funkciju i zahteve predavanja u spomen na Isaca Deutschera – posebno str. 94 – 5, a zatim selektivno) preveden iz časopisa *New Left Review* 146: 94 – 111. Naslov originala: *Class in Marx's Conception of History, Ancient and Modern. Istovetni tekst je, takođe, objavljen u časopisu Monthly Review, vol. 36, 10. (March, 1958)*, str. 20 – 47.

eksploatacija, klasa i svojinski odnosi

džon e. remer

Među problemima, sa kojima je suočen savremeni marksistički teorijski rad, su i naredni: objašnjenje političkih i ekonomskih posledica razvoja savremenih socijalističkih društava i obezbeđivanje jasne koncepcije o uzrocima zbog kojih bi trebalo smatrati da su radnici eksploratičani u savremenom kapitalizmu. Da drugi problem nije trivijalan svedoči odsustvo komunikacije među marksistima i neoklasičarima ili naučnicima pluralističkog pravca društvene nauke o tome: dok marksisti naglašavaju da je određeni deo rada radnika »neplaćen« i da su usled toga radnici eksploratičani, nemarksisti odgovaraju primedbom da svi dobijaju od trgovine radnom snagom, i zato se pitaju, kako eksploracija može biti prikidan opis ovog fenomena? Bezbrojne rasprave o marksističkoj teoriji vrednosti, najčešće delom, ne dosežu do korena stvari, jer ne postavljaju problem dovoljno temeljito da bi se raznosištenici mogli nestlagati na konstruktivn način. Što se tiče prvog problema (savremenog socijalizma), nije potrebno nikakvo obrazloženje da bi se potvrdila nedostatnost marksističkog (ili bilo kog drugog) predmeta.

U ovoj raspravi predlažem opštu teoriju eksploracije koja može, nadam se, da osvetli naš pristup ovim pitanjima. Teorija je opšta, u smislu da je marksistička concepcija eksploracije samo jedan njen poseban slučaj. Ostali posebni slučajevi su: feudalna eksploracija, socijalistička eksploracija, statusna eksploracija, i ona koja bi se mogla nazvati neoklasičnom eksploracijom (takov tip nejednakosti koji ekonomisti neoklasične škole smatraju eksploratorskim). Uključivanje i marksističke i neoklasičke concepcije eksploracije u znatno opštiji okvir omogućava da se preciznim postupkom uporede suprotni etički principi koji leže u pozadini dve ideologije. Unošenjem socijalističke eksploracije u isti opšti model, postiže se određeno razumevanje oblika nejednakosti i, možda, klasne formacije koja postoji u savremenom socijalizmu. Stoga će izneti osnove opravданosti predloga opšte teorije.

Da bi se što tačnije shvatilo zašto sam odabrao da konstruišem opštu teoriju eksploracije moram se ponovo vratiti problemu na koji je u svom istraživanju kapitalizma Marx naišao. Ekonomski problem, u ispitivanju kapitalizma za Marxa, bio je u tome da se objasni trajna akumulacija bogatstva jedne klase i trajno osiromašivanje druge, u ekonomskom sistemu obeleženom slobodnom razmenom. Posmatrajući feudalizam, sasvim je jasno gde je lokus eksproprijacije (ili aproprijacije) viška, jer veza podložništva kmeta gospodaru obavezuje kmeta na kuluk i obavljanje rada na gospodarevom posedu. Istaknimo ovaj glavni momenat nešto prikladnije; ne zbujuje nas činjenica da gospodar postaje bogatiji radom kmeta, jer je institucija razmene rada prisilna, obeležena podložništvom. Očito je da se, isto odnosi na društva u kojima je bilo ropstvo institucija razmene rada. Institucionalna novina kapitalizma, uprkos svemu, bila je uspostavljanje neprisilne razmene rada: najamni radnici dobrovoljno razmenjuju radnu snagu na tržištu rada. Moguće je da pregovaračka snaga dve strane ne bude jednak, no ona ne otlanja činjenicu da je institucija neprinudna. Marxu je zagonetnu predstavljalo: kako objasniti sistematsku eksproprijaciju viška proizvoda (iznad kvantuma za životne potrebe radnika) jedne klase, jedne tržišne strane, kada institucija razmene rada nije prinudna? Da bi išao iz ove nedoumice Marx konstruiše svoje teorije vrednosti i eksploracije. Svrha teorije vrednosti bila je istaći da razmena u kapitalizmu nisu prinudne već kompetitivne, ideja koja je zadobila oblik tvrdnje da se sve robe neizostavno razmenjuju »po svojim vrednostima«. (Prinudna razmena bi, suprotno, obuhvatala odnose u kojima je jedna strana prisiljena da razmenjuje svoj rad ispod njegove vrednosti.) Marx tvrdi da, iz ovih kompetitivnih razmena na tržištu rada (i drugde), proizlazi sistematska eksproprijacija viška vrednosti, što uslovljava teoriju eksploracije. Detalje klasične teorije nema potrebe ponavljati.

Institucionalni krivac pojavljujući marksističke eksploracije je privatno vlasništvo sredstava proizvodnje, ili tačnije, koncentracija takve svojine u rukama malobrojne klase. Predviđano je da će socijalizacijom sredstava proizvodnje i njihovim stavljanjem pod kontrolu radničke klase kapitalistička eksploracija nestati. Ovaj recept nije svojstven samo marksizmu već su ga zastupali mnogi socijalisti toga doba. Marx i Engels su mu pružili doprinos

tvrdjenjem da je opisani razvoj dogadaja moguć, verovatno i neizbežan, i razotkrivanjem mehanizma preko koga će se transformacija odigrati, nizom zahteva koji su bili ishod njihove teorije istorijskog materializma.

Pokušajmo sada da očrtamo paralelu sa kojom se suočavamo prilikom proučavanja savremenog socijalizma. Mi smo u stanju da uvidimo gde je locus eksproprijacije viška u kapitalizmu, kao što je Marx uspeo u slučaju feudalizma. Prelaskom u socijalističko društvo institucionalni grešnik, odgovoran za kapitalističku eksplataciju, naime, privatno vlasništvo sredstava proizvodnje je uklonjeno. Uprkos tome, primećujemo izvesne sistematske tipove nejednakosti, i određeno političko ponašanje, daleko od idealnog – koje bi neko možda htio da smatra pokazateljem eksplatacije (naravno, nedefinisanim pojmom u ovom kontekstu). Institucionalna dimenzija, koju je sada potrebno izmeniti nazvana je »svojinskim locusom sredstava proizvodnje« i nije ona na koju je Marx bio usredsreden, a označena je kao »prinudnost institucije razmene rada.« Naš normalni problem, ipak, ima istovetnu apstraktну strukturu kao i Marxu njegov. On je tražio teoriju eksplatacije dovoljno snažnu čak i kada bi se ublažila institucionalna specifikacija ekonomije prinudnošću institucije razmene rada; mi težimo teoriji eksplatacije stamenoj i onda kada se ukloni institucionalna specifikacija privatnim lokusom vlasništva sredstava proizvodnje.

Da bismo stvar postavili još opštie trebalo bi da se pitamo: koje su institucije i obeležja ekonomije bitne za neku smislenu konцепциju eksplatacije, a koje su sporedne? Možemo li uopšte da zamišlimo tako generalnu teoriju eksplatacije koja dozvoljava definisanje čak i u slučajevima značajne institucionalne razlike? Takva teorija trebalo bi da obuhvati kao poseban slučaj marksistički koncept eksplatacije, onda kada su institucije kapitalističke. Drugi poseban slučaj bio bi neoklasični koncept eksplatacije, situacija koja preovlađuje, grubo govoreći, kada se radu ne isplaćuje njegov marginalni proizvod. Za još jedan slučaj teorija bi trebalo da utvrdi značenje socijalističke eksplatacije, kada su institucije ekonomije socijalističke.

Uvod je otpočet pobrajanjem razloga formulisanja opšte teorije eksplatacije, mada sam do ove teorije dospeo tek posle eksperimentisanja sa mnogim modelima čija je svrha bila da istraže marksistički koncept eksplatacije. Kako je marksistička eksplatacija vrsta eksplatacije koju najbolje poznajemo, normalan put misao-nog začeća opšte teorije bio je narušavanje institucionalne sredine u kojoj obitava marksistička eksplatacija i istraživanje o tome da li fenomen eksplatacije i dalje opstaje. Koliko je tvrdokoran fenomen eksplatacije pri promenama u uobičajenoj vlastitoj institucionalnoj postojbini? O ovoj temi saopštavam svoj nalaz na sledeći način. Konstruisani modeli pokazuju da marksistička eksplatacija može da opstane i kada je institucionalna struktura korenito različita od kapitalističke. Primarni skup modela predstavlja pretkapitalističke ekonomije opstanaka. Prvi model (odeljak I) zaista potvrđuje postojanje jednog slučaja marksističke eksplatacije uprkos nepostojanju institucije razmene rada i bilo kakve akumulacije.

Iz obavljenih institucionalnih eksperimenta sa marksističkom eksplatacijom proisteklo je nekoliko važnih rezultata: razvijena je endrogena teorija klase formacije i dokazan je odnos između eksplatacije i klase.

Mnogi zaključci o klasičnim problemima marksističke teorije vrednosti i eksplatacije, dobijeni ovim postupkom ne mogu biti dalje razradivani. Umesto toga očrtana je opšta teorija eksplatacije. Ne iznenadjuće činjenica da se, težeći uopštavanju pojedine teorije, nauči više o samoj teoriji. Korišćenjem matematičkog poređenja, situiranjem teorije u njeno prirodno opšte okruženje, nauči se više o teoriji proučavanjem njenih lokalnih svojstava zbog toga remećenje institucionalnog prebivališta Marsove eksplatacije unutar njene najobuhvatnije sredine. Upravo nas poučava i nečemu o klasičnoj Marsovoj teoriji vrednosti.

EKSPLATACIJA U ODSUSTVU TRŽIŠTA RADA

Koje ekonomске institucije izgledaju neminovne za generisanje pojave prisvajanja rada jednog proizvođača od strane drugog? Marxov zadatak je bio konstruisati teoriju eksplatacije koja bi bila delotvorna i u odsustvu institucije prinudne razmene rada. Konačni zadatak bio bi predložiti teoriju eksplatacije delotvornu i u odsustvu privatnog vlasništva sredstava za proizvodnju. Naš prvi korak, ipak, nije apstrahovanje privatne svojine, već istraživanje modela pretkapitalističkih, privatno svojinskih, razmenskih ekonomija opstanaka. U prvom od ovih modela: (1) nema akumulacije i (2) nema ni tržišta radi niti institucije razmene rada. Uprkos tome, ma kako čudno bilo pojavljuje se nešto slično marksističkom obliku eksplatacije. Ovo upućuje na zaključak da postoji znatno opšta teorija eksplatacije, u uslovima dozvoljene institucionalne varijabilnosti, od marksističke teorije kapitalističke eksplatacije.

Pretkapitalistička ekonomija bez tržišta rada definiše se na sledeći način. Postoji N proizvođača, od kojih svaki poseduje početni fond proizvedenih dobara i vlasnike radne snage. Svi proizvođači raspolažu samo jednom jedinicom radne snage, međutim, pose-

duju, najopštije, različite veličine proizvedenih dobara. Svaki će se proizvođač upustiti u proizvodnju radi jednog jedinog cilja da proizvede dobara dovoljne razmenske vrednosti po tekućim cenama, kako bi u celosti nadomestio ono što je potrošio u proizvodnji, i kako bi ih razmenio za dobra kojima će zadovoljiti vlastite životne potrebe. Podvrgnut proizvodnji dobara koja bi bila razmjenjiva za sredstva opstanka, proizvođač *minimizira sopstveni rad utrošen u proizvodnji*.

Svi proizvođači imaju iste životne potrebe i suočeni su sa istovetnom tehnologijom. Po čemu se, onda, razlikuju? Samo po svojim polaznim fondovima proizvedenih dobara, a što ulazi u problem na sledeći način. Proizvodnja iziskuje vreme, ali proizvođač mora napraviti izdatke za proizvodnju danas, mada prihode neće steći sve dok ne ostvari prodaju u narednoj fazi. Tekući troškovi proizvodnje moraju biti finansirani iz postojećih sredstava: odnosno, ako se odrede cene, proizvođačeva početna sredstva postaju finansijski kapital, vrednovan po datim cenama, i ovaj finansijski kapital ograničava izbor proizvodnih delatnosti koje će biti u stanju da obavlja. Zato će bogati proizvođač imati više proizvodnih opcija od siromašnog, i zbog toga će biti u stanju da proizvede dobra, koja će se ovaplotiti u tržišnoj vrednosti njegovog fonda sredstava za opstanak, radeći kraće vreme nego siromašniji proizvođač. Ravnoteža u ovom modelu je vektor robnih cena c koji dopušta da se sva tržišta isprazne kada svaki proizvođač optimizira. Postoje dva tržišna sklopa: na početku ciklusa, proizvođači izlaze na tržište da bi došli do proizvodnih inputa i razmenjuju svoje pojedinačne fondove početnih proizvođačkih dobara za inpute koji su im nužni da bi izvršili svoj odabran proizvodni plan; potom se, na kraju ciklusa, vraćaju na tržište da bi razmenili svoj proizvod za sredstva koja su im potrebna za opstanak. Vektor ravnotežne cene mora isprazniti oba tržišta, istovremeno omogućavajući da sva sredstva upotrebljena u proizvodnji budu, naravno, zamenjena. Pošto se sva sredstva nadomeštaju u istovetnom obimu i svaki proizvođač opstaje, ekvilibrijum nazivam *reprodukтивnim rešenjem*.

Važno je ponoviti da u ovakovom tipu ekonomije ni jedan proizvođač ne radi ni za jednog drugog proizvođača. Svi proizvođači upravlja svojim sopstvenim radionicama (poljima, parcelama itd); to što odabiraju da se upuste u različite procese, i zbog toga što rade duže ili kraće, jeste posledica njihovih nejednakih finansijskih ograničenja, koja određuju opseg proizvodnih mogućnosti dostupnih svakome od njih.

Ne iznenadjuće činjenica da se može dokazati kako je prilika reproduktivnog rešenja pretkapitalističke ekonomije opstanka prosečno radno vreme upravo *društveno potrebno radno vreme* (DPRV), u marksističkom značenju. Razlog je nepostojanje akumulacije. Društveno potrebno radno vreme je određeno kao količina radnog vremena otelotvorena u masi sredstava za opstanak koju svaki proizvođač troši. Sastoji se od direktnog i indirektnog rada nužnog za proizvodnju ovih dobara. Zato ako je u pojedinčevu DPRV, onda društvo radi *Nv* ukupnog vremena pri reproduktivnom rešenju.

Rezultat narednog dihotomnog opisa reproduktivnih rešenja jeste: da je takvo rešenje ili *egalitarno*, kada svaki proizvođač radi tačno DPRV u uslovima ravnoteže, ili *neegalitarno*, kada neki rade ispod DPRV, i zbog toga drugi moraju da rade više nego što iznosi DPRV.

Razmotrimo neegalitarno rešenje u slučaju ekonomije sa dva proizvođača. Tada, Gospodin I, radi iznad DPRV, a Gospodica J, obavlja posao ispod DPRV. U ovom slučaju eksplatiše I, u smislu da je u stanju da radi manje nego što iznosi društveno potrebno radno vreme, jer I radi više; na neki način I radi »za« J, a višak radnog vremena koji I ostvaruje se prenosi putem tržišta na J. Pretpostavimo da J ubije I, i prisvoji njegov posed, a zatim pokuša da se reprodukuje u ekonomiji gde jedino ona postoji: tada će morati da bi opstala da radi puno DPRV. Poto je J sposobna da radi ispod društveno potrebognog radnog vremena (kada I postoji) jer je I tu, ona na izvestan način ekspropriše rad koji i obavlja. Zato, ovaj oblik eksplatacije može egzistirati i u uslovima odsustva *ikakve akumulacije*, ili *ma koje* institucije razmene rada, ili proizvodnje bilo kog viška proizvoda. Institucije koje u modelu pokreću eksplataciju su kompetitivna tržišta i razlike u vlasništvu sredstava proizvodnje, drugačije rečeno, razlike u finansijskom kapitalu. Nije samo Marx bio u stanju da stvori teoriju eksplatacije za slučajevne kada je institucija razmene rada neprinudna, nego i mi možemo doći do takve teorije, eksplatacije kao eksproprijacije rada, čak kada i ne postoji institucija razmene rada. Eksplatacija može biti potpuna posredovana tržištem proizvedenih roba.

Ovo nas primorava da preispitamo tvrdnje klasičnog marksizma da su tržište radne snage i izvlačenje viška rada u proizvodnji centralna područja eksplatacije. Zaista su kompetitivna tržišta i privatno vlasništvo sredstava za proizvodnju označeni glavnim krivcima. Uvođenje tržišta rada bogati naše razumevanje eksplatacije, jer ipak ono dovodi do dekompozicije društva u *klase*, koje ne postoje u dosada opisanom modelu.

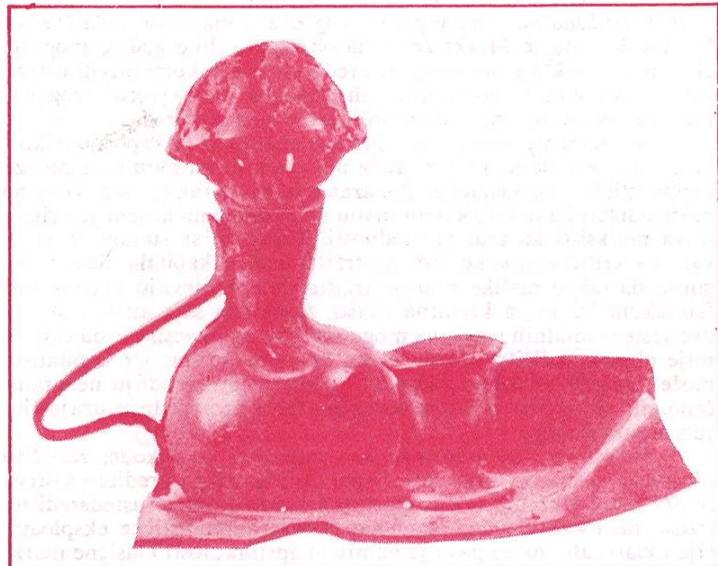
TRŽIŠTE RADA I POJAVA KLASE

Prethodni model, naravno, ne opisuje stvarnu pretkapitalističku istoriju; on je misaoni eksperiment izvršen da bi se ispitale logičke pretpostavke opšte teorije eksploatacije. Nastavljam slične eksperimente uvođenjem novog elementa – tržišta rada. Na Ostrvu tržišta rada proizvodači još uvek upražnjavaju ekonomiju opstanka, raspolažu istovetnom tehnologijom i rade samo onoliko koliko im je potrebno da bi obezbedili fondove za kupovinu, svima zajedničkim za opstanak neophodnih životnih potrepština, naravno pošto nadomeste materijalne činoce utrošene u proizvodnji. Oni, uprkos tome, imaju jednu opciju više od žitelja ekonomije u odeljku I: mogu da unajme ili prodaju radnu snagu. Otvoreno, je još jedno tržište što umnožava mogućnosti proizvodača. Sada proizvodač mora da odluči koliki će opseg delatnosti sam obavljati, upotrebljavajući svoj kapital, u kom će delatnom obliku unajmiti druge da rade na njegovom kapitalu, i koju će količinu radne snage prodati na tržištu rada.

Neka:

x^v bude n – vektor delatnosti koje vlasnik u sredstava proizvodnje sam obavlja (postoji n procesa u tehnologiji Leontiefa),
 y^v bude n – vektor delatnosti za koje v unajmljuje druge da ih obavljaju,
 z^v bude količina radnog vremena koje v prodaje.

Proizvodačev problem optimalizacije je u ovome: odabratи proizvodni plan, kojim bi minimizirao ukupan rad koji će trošiti (u vlastitoj radionici i na tržištu rada), inače, podvrgnut finansijskom ograničenju, kao i u prethodnom slučaju, tako da proizvodni ulazi koji su mu nužni – da bi sam obavljao delatnosti i opremio one koje unajmljuje za rad u svojoj radionici – mogu biti isplaćeni iz njegovih postojećih finansijskih sredstava. Struktura problema je istovetna sa onom u prvoj ekonomiji (bez tržišta rada), izuzev što sada postoji tržište rada.

Definicija *reprodukтивnog rešenja*, stanja ravnoteže, ovog modela analogna je prethodnoj. Vektor cena – i – najamnina uravnotežuje sistem ako, pod uslovom da svi proizvodači optimiziraju, celokupna proizvodnja bude ostvarena, globalna reproduktivnost postignuta, i tržište rada ispraznjeno; odnosno tada su tržišta inputa i potrošnih dobara sasvim prazna.

Pri reproduktivnom rešenju, društvo radi, kao i u ranijem slučaju, upravo ukupno DPRV. Zato je, u njegovom neegalitarnom ishodu, društvo izdeljeno na dve grupe aktera: eksploatisane, koji rade iznad DPRV, i eksploatatore koji rade ispod DPRV. (Takođe je moguće da neki akteri ne budu ni eksploatatori ni eksploatisani, jer svoj rad obavljaju tačno u DPRV.)

Međutim, postoji i druga dekompozicija proizvodača, u ovoj ekonomiji od dalekosežnijeg interesa, dekompozicija u *klase*. Primetimo da u modelu odeljka I svi proizvodači pripadaju istoj klasi: odnosno, svi se prema sredstvima proizvodnje odnose na isti način. U sada razmatranom modelu, međutim, proizvodači mogu da se odnose prema sredstvima proizvodnje na različite načine: mogu da rade u sopstvenoj radionici, unajmljuju rad, prodaju rad, ili da upražnjavaju neku od kombinacija ovih mogućnosti. Upravo odnos prema kupovini i prodaji radne snage određuje akterov klasni položaj. Šematski se prethodno može ovako predstaviti. U cilju optimizacije, proizvodač izabira dužni vektor oblika x^v, y^v, z^v (gde su x^v, y^v, z^v simboli čije je značenje napred definisano). Proizvodačev optimalno rešenje možemo prikazati kao niz plus i nula simbola, na primer, $0, +, 0$. Ako proizvodačev optimalno rešenje ima oblik

$0, +, 0$, znači da optimizira postižući da $x^v = 0$ i $z^v = 0$; a $y^v 0$: odnosno, optimum uspostavlja samo unajmljivanjem radne snage, a ne ni vlastitim radom niti prodajom svoje radne snage na tržištu. Pojedinačni niz pluseva i nula definiše proizvodačevu *klasnu poziciju*. Zato proizvodač koji poseduje optimalno rešenje u obliku $0, +, 0$, možemo nazvati pravim kapitalistom, s obzirom da optimizira jedino putem unajmljivanja drugih ljudi.

Postoji, sveukupno uzevši, osam mogućih klasnih položaja pošto ima osam oblika organizacije pluseva i nula u skupu od tri mesta, . . . Može se, uprkos tome dokazati da svaki proizvodač, u slučaju ravnoteže, jeste član zapravo jedne od pet klasa koje sam nazvao narednim imenima (Tabela 1). Čitalac bi trebalo ponovno da pogleda određenja x^v, y^v i z^v da bi shvatio razloge ovakvog imenovanja. Nazivi za poljoprivredni sektor potaknuti su, te su stoga, i podudarni, Mao Zedungovoj analizi izloženoj u pamfletu *Analiza klasa na kineskom selu*.

Tabela 1. Klasna struktura Ostrva tržišta rada

	x^v	y^v	z^v
Zemljoposednik	1.	0	+ 0
Kulak	2.	+	+ 0
Srednji seljak	3.	+	0 0
Siromašni seljak	4.	+	0 +
Radnik bezemljaš	5.	0 0	+

Podsetimo se da je svaki proizvodač sebe locirao u jednu od ovih klasa, optimiziranjem usled ograničenog bogatstva. *Klasna pozicija je endogena modelu*; pre nego što delovanje započne ništa nam ne govori ko je kapitalista, a ko proletar. Ona se javlja kao posledica ponašanja pojedinca kada se suočeli sa kompetitivnim tržištema.

Prva teorema uspostavlja odnos između proizvodačeve klasne pozicije i njegovog bogatstva. Njome se tvrdi da ako poređamo sive aktere od najbogatijeg do najsiromašnijeg, onda će se oni naći raspoređeni po klasama identično poretku indiciranom tabelom 1. Najbogatija skupina su pravi kapitalisti, za njima dolazi skupina sitnih kapitalista, potom sitna buržoazija, zatim poluproleteri, a proletarij zauzima dno hijerarhije bogatstva. U suštini, proletari su upravo svi bez proizvedenih imetaka (bogatstvo nula), te nemaju ništa drugo da prodaju osim svoje radne snage (i ništa da izgube osam svojih okova). Zato je, klasični redosled grupisanja klasa po bogatstvu *teorema* ove analize, a ne ni postulat ni definicija.

Druga teorema, koju nazivam princip korespondencije klase eksploataciji (PKKE), dovodi u odnos dve dekompozicije društva: dekompoziciju društva u eksploatatore i eksploatisane, i dekompoziciju u klase. PKKE glasi da je svaki akter iz klase unajmljivača rada (klase 1. i 2.) eksploatator, a da je svaki akter iz klase prodavaca rada (klase 4. i 5.) eksploatisani. (Status eksploatisanosti pripadnika sitne buržoazije je protivrečan. Ovo se pretvara u ekvivalent transformacionog problema, no, ta je tema izvan domena ovog pregleda.) Time dokazujemo drugu klasičnu marksističku ideju, naime, da je prodaja radne snage povezana sa bićem eksploatisanoga, a unajmljivanje radne snage sa bićem eksploatatora.

PKKE se može činiti nekome kao očigledan ili trivijalan, ali moram da istaknem da nije tako. Uobičajili smo da definisemo eksploatatore kao iznajmljivače radne snage, a eksploatisane kao njene prodavce. Međutim u ovoj analizi, i status eksploatisanosti i klasni status su endogene pojave koje potiču iz optimizirajućeg ponašanja aktera, i datih različitih bogatstava. Pojedinac je, podsetimo se, eksploatisani, ako u uslovima ravnoteže radi iznad društveno potrebnog radnog vremena, DPRV, a eksploatator je ako radi ispod DPRV. S druge strane, klasna pozicija pojedincu određena je njegovim odabranim odnosom prema tržištu rada u cilju radno-minimizirajuće optimizacije. Nije trivijalno pokazati odnos između dve endogene odredene klasifikacije. U tom smislu, ovakva analiza obezbeđuje temelje marksističke teorije eksploatacije i klase, jer podvrgava naše intuitivne zaključke o ovim konceptima prethodno zasnovanim specifikacijama aktera u institucionalnom pogledu i u pogledu njihovog ponašanja.

Bitno je zapaziti da proizvodači biraju vlastitu klasnu poziciju. Njihov problem je optimizirati tako da se radno minimiziraju program proizvodnih izbora, podvrgnut ograničenom kapitalu. Jedino su a priori specifikovani: optimizirajuće ponašanje aktera i različite veličine njihovih početnih fondova kapitala. Pod datim uslovima neki proizvodači moraju da unajmljuju radnu snagu da bi optimizirali (prve dve gornje klase), a neki da bi postigli optimum moraju da prodaju radnu snagu (dve donje klase). Prinudni unajmljivači rada neminovno postaju eksploatatori, a prinudni prodavci rada eksploatisani. Ovaj rezultat se u celosti ostvaruje različitom distribucijom polaznih fondova, i posledično, bogatstava. (Osobito, ako svi proizvodači poseduju isto bogatstvo, a rešenje je reproduktivno, onda ne bi trebalo da postoji eksploatacija, i svi bi trebalo da pripadaju sitnoj buržoaziji. U tom slučaju, bilo bi ispravnije da klasu $+, 0, 0$ definisemo kao samoupošljene zanatlje.) Optimizacija

na kompetitivnim tržišta i razlike u vlasništvu sredstava za proizvodnju imaju za rezultat razvrstavanje proizvođača u klase, uz klasično udruživanje eksplotacije i klase.

U ekonomiji sa tržištem rada, u odeljku I, pokazao sam da se eksplotacija pojavljuje logično pre akumulacije i ma kakve institucije razmene rada. Kada je uvedeno tržište rada, izvodimo ne samo eksplotaciju već, takođe, i klasnu strukturu koja je u odnosu sa eksplotacijom i bogatstvom na način na koji treba da bude, mada još uvek uopšte nema akumulacije. Iako institucija razmene rada nije nužna za proizvodnju eksplotacije, nužnom se javlja u generiranju klase. U tom smislu, je možda, tržište rada središte marksističke analize. Sada ču produbiti herezu, odeljka I pokazujući da marksistička klasna struktura može biti proizvedena i bez ikakve institucije razmene rada.

FUNKCIONALNA JEDNAKOST TRŽIŠTA RADA I KREDITA

Zamislimo da je umesto tržišta rada kao načina proširenja izbora u prvočitnoj ekonomiji opstanka otvoreno kreditno tržište. Na Ostrvu tržišta kredita prisutna je ekonomija opstanka, sa tržištim za sva proizvedena dobra, uz jedno dodatno tržište, gde je cena kamatna stopa i gde svaki akter može uzajmljivati ili davati na zajam finansijski kapital. Na Ostrvu tržišta kredita, međutim ne postoji, tržište rada. Ali zato, siromašni proizvođač, kome je dostupan malji broj proizvodnih opcija usled ograničenosti raspoloživog finansijskog kapitala, može uzajmiti dopunski kapital po tekućim kamatnim stopama omogućujući sebi proširenje proizvodnih mogućnosti. Kao i u prethodnom primeru, cilj tipičnog aktera je da minimizira veličinu obavljenog rada, kada je podvrgnut ograničenju proizvodnje ukupne razmenske vrednosti dovoljne za kupovinu sredstava potrebnih za opstanak, i za finansiranje proizvodnje iz svog kapitala, uz dodatak zajmova. Podrazumeva se da će siromašni akter, koji uzajmljuje kapital, takođe morati da otplati kamatu.

Sada se ravnotežni vektor cene sastoji od cena roba i kamatne stope koje prazne sva tržišta: tržište proizvodnih inputa, tržište za razmenu finalnog proizvoda za sredstva opstanka, i tržište kredita. Kao i ranije tako je i sada, moguće dokazati da pri ravnoteži, reproduktivnom rešenju ukupno utrošeno radno vreme jeste upravo zbirno DPRV. Zato je rešenje ili egalitarno (ako svako radi samo društveno potrebno radno vreme) ili neegalitarno, tako da je društvo dekomponovano u eksplotatore koji rade ispod DPRV i eksplotisane koji rade iznad DPRV.

Postoji takođe klasna struktura ovog modela. Na Ostrvu tržišta kredita, moguća su tri načina postavljanja proizvođača prema sredstvima proizvodnje: odnosno, može da proizvodi uzajmljenim kapitalom, ili svojim kapitalom, ili može drugima da pozajmi svoj kapital, ali može i odabratи neku kombinaciju ova tri elementa. Neka, pri datim cenama:

- x^y bude vektor proizvodnih delatnosti koje proizvođač v obavlja koristeći svoj kapital
- y^z bude količina kapitala (numerička) koju proizvođač v odabira da pozajmi drugima
- z^x bude vektor delatnosti koje proizvođač v obavlja uzajmljenim kapitalom.

Optimalno rešenje za proizvođača je neki dužni vektor x^y , y^z . Šematski se, rešenje može denotirati nizom plusova i nula: na primer, proizvođač u može optimizirati odabравši rešenje oblika 0, +, 0, što pokazuje da je pravi zajmodavac, pošto je $x^y = z^x = 0$, a $y^z \neq 0$.

Dokazano je da svaki proizvođač, pri reproduktivnom rešenju, pripada upravo jednoj od narednih pet klasa (tabela 2). Uporedivši tabelu 2 i tabelu 1 primećuje se da klasna struktura izgleda formalno identična. Kaš i na Ostrvu tržišta rada, može se utvrditi da je poređak pet klasa na Ostrvu tržišta kredita, kako je predstavljen tabelom 2, verno zasnovan na raspodeli bogatstva. Stavši, i princip korespondentnosti klase eksplotacije važi na Ostrvu tržišta kredita, u ovom obliku: svaki član klase zajmodavaca (klasa 1 ili 2) nužno je eksplotator, a svaki član klase zajmoprimeca (klasa 4 ili 5) eksplotisani.

Tabela 2. Klasna struktura na Ostrvu tržišta kredita

x^y	y^z	
1. 0 + 0	Pravi zajmodavac	
2. + + 0	Poluzajmodavac	
3. + 0 0	Ni zajmoprimec ni zajmodavac	
4. + 0 +	Poluzajmoprimec	
5. 0 0 +	Pravi zajmoprimec	

Međutim, treba izneti čvrše stanovište. Ekonomije na oba ostrva, su izomorfne, u sledećem smislu: prepostavimo da su žitelji Ostrva tržišta kredita i Ostrva tržišta rada iste ličnosti i da su tehnologije za sredstvima potrebe opstanka identične na oba ostrva. Jedno ostrvo je kopija drugog, što znači da svaki akter na jednom ostrvu ima blizanca na drugom, sa istovetnim početnim fondom. Jedina razlika među ostrvima je što na jednom deluje tržište rada, a na drugom tržište kredita, kao dopuna tržišta proizvedenih dobara. Neka reproduktivno rešenje na Ostrvu tržišta rada povlači

sobom vektor cene – najamnina (c, n). Tada je paralelno reproduktivno rešenje (c, k), na Ostrvu tržišta kredita, takvo da svaki akter, na jednom Ostrvu, radi upravo onoliko dugo koliko i njegov dvojnik, na drugom i zbog toga je eksplotisan ili eksplotator u istom obimu, i uz to, svaki par blizanaca zauzima identičnu klasnu poziciju na oba ostrva, u skladu sa odrednicama klase, tabela 1. i 2. Oba rešenja su izomorfna u pogledu klasnih i eksplotacijskih obeležja, odnosno tržište kredita i tržište rada su funkcionalno ekvivalentni u pogledu klase i eksplotacije. Posebno možemo izvesti artikulisanu klasnu strukturu, obično povezanu sa tržištem rada, bez prisustva institucije razmene rada, koristeći samo tržište kredita. Hereza je potpuna: ne samo da se eksplotacija logički javlja pre akumulacije i institucija razmene rada, već se isto dešava sa artikulacijom eksplotacije u klasu.

Značajno je, u ovom momentu, modifikovati svetu neoklasičnu izreku. Na Ostrvu tržišta rada, kapital unajmljuje rad. Ona Ostrvu tržišta kredita, rad unajmljuje kapital. Izreka, o kojoj je reč, glasi, »nije bitno da li rad unajmljuje kapital ili kapital unajmljuje rad, u kompetitivnom modelu«. Istini za volju, tako i jeste: bogati eksplotatiši, a siromašni su, eksplotisani, u oba slučaja: ovo je naša modifikacija. Neoklasična izreka se često interpretira tako kako da ne podrazumeva iole išta rđavo o kapitalu koji unajmljuje rad, pošto rad isto tako može da unajmi kapital. Naprotiv, naš zaključak je da rad može biti podjednako eksplotisan kada unajmljuje kapital kao i kada ga kapital unajmljuje. Ključno pitanje je položaj radnika prema bogatstvu, a ne korišćeno tržište.

Smatram da ovi rezultati primoravaju na vršenje nekih prevrednovanja klasičnog uverenja da radni proces jeste ili mora da bude u središtu marksističke analize eksplotacije i klase. Pokazao sam da čitava konstelacija marksističkih »socijalnih« koncepta može biti izvedena bez institucije razmene rada. Osim toga, prethodno je obavljeno na istom nivou apstrakcije, na kojem se, uobičajeno izlaze marksistička teorije vrednosti. To baca ozbiljnu senku sumnje na projekt uzdizanja procesa rada na glavnu pozornicu marksističke teorije eksplotacije, tendenciju koja je postala veoma izražena od pojave pionirskog Bravermanovog rada (1974). Upravo kao što je Marks želeo da objasni, koliko god je moguće, eksloataciju i klasu na temelju predpostavke o kometitivnim tržištim, tako sam ja pokušao da ih objasnim, u najčešćoj mogućnosti, bez pozivanja na nužno postojanje razmene rada.

Još odsećnije rečeno, suština ove analize je da ospori one koji veruju da je proces razmene rada upravo kritični momenat geneze kapitalističke eksplotacije. Pokazano je da se takvo stanovište ne može održati na uobičajenom nivou apstrakcije na kojem je primenjiva marksistička teorija vrednosti. Takvo bi se stanovište pozivalo na kritične razlike između tržišta rada i kapitala. Sasvim sigurno da takve razlike postoje tržišta rada zahtevaju nadzor nad fabričkom halom, a kreditna tržišta zahtevaju sajamstvo i ove se dve vrste prinudnih troškova mogu razlikovati. Izvesno je da ekonomije obima različito učestvuju na ova dva tržišta, jer kapitalista može unajmiti mnoštvo radnika, i proširiti proizvodnju neograničeno, ali radnik ne može beskonačno širiti proizvodnju uzajmljujući masu kapitala.²

Neosporno da informacijska ograničenja, takođe, različito učestvuju, u manje apstraktnoj slici Ostrva tržišta kredita i Ostrva tržišta rada. Ukratko, mogu postojati i razlozi da se usredsedi na tržište rada kao ključni momenat geneze kapitalističke eksplotacije i klase, ali oni ne postoje na nivou apstraktnosti klasične marksističke teorije vrednosti. Ozivljavanje marksističke teorije klase, u kojoj bitan položaj pripada tržištu rada zavisi od tipova nedostatka koje sam pominjao – troškova transakcija, ekonomija obima, informacija, rizika. Zanimljivo je da dok savremena neoklasična ekomska nauka uviđa da ne može izvesti konzistentnu teoriju kapitalizma, bez ozbiljnog proučavanja ovih izmena klasičnog modela, marksistička ekomska nauka tek treba da dođe do sličnog zaključka.

REZIME: EKSPLAUTACIJA/ALIJENACIJA

Do sada su modeli pokazali da ako među proizvođačima postoje razlike u vlasništvu sredstava proizvodnje, režim kompetitivnih tržišta jeste dovoljan za proizvodnju eksplotacije i klasnog karaktera kapitalizam, kako predviđa klasični marksizam. Možda će se to više osvetliti isticanjem onoga što nije nužno za nastanak prethodnog ishoda: postojanje institucije razmene rada. Eksplotacija može biti potpuno posredovana razmenom proizvedenih roba i klase mogu postojati u vezi sa tržištem kredita umesto tržištem rada, barem, na ovom klasičnom nivou apstrakcije.

Ne znajući da prinuda nije nužna za proizvodnju marksističke eksplotacije i klase: pre bi se moglo smatrati da je dovoljno javljanje prinude u tački očuvanja svojinskih odnosa, a ne na mestu neposrednog izvlačenja viška rada od proizvođača. Sigurno je da borba na radnom mestu postoji i u kapitalizmu. Ali izneti argumenti povlači za razumevanje eksloatacije i klase. Pogrešno je uzdizati borbu između radnika i kapitaliste u procesu proizvodnje na povlačeniji položaj teorijski od razlika u vlasništvu nad

proizvodnim imetcima. Moram naglasiti da ne smatram proučavanje procesa razmene rada i ekstrakcije nižerazrednim za teoriju.

U znatno konkretniju specifikaciju ekonomije, od one koju dopuštaju dati modeli, ulaze drugi faktori (kao što su nametanje svojinskih odnosa i troškovi nadgledanja) koji čine tržište rada bitnim lokusom. Borba između radnika i gazde, u fabričkoj hali, oko ekstrakcije rada od radne snage jeste spor oko uslova radnog ugovora. Ako želimo da objasnimo kapitalističku eksplataciju, na temelju predpostavke o tržištima koja nisu u trvjenju sa ugovorima, čije je stavljanje na snagu potpuno lišeno troškova, kao što je Marks u radio, onda takva borba mora biti druge redne. Na prikladnom nivou apstrakcije ne samo da treba podrazumevati da je nadmetanje ugovora između kapitalista lišeno troškova, nego isto treba primeriti na ugovore između kapitalista i radnika na tržištu rada.

Pogrešni naglasak na procesu rada može voditi zabludnoj, ili bar nematerijalističkoj analizi. Ako se na primer, primeti da proces rada u postojećim socijalističkim zemljama izgleda gotovo istovetno kao u kapitalizmu, onda se može zaključiti da se postojeće socijalističke zemlje suštinski ne razlikuju od kapitalističkih zemalja, ukoliko se razmatra eksplatacija radnika. Ovo je, zaista, zaključak mnogih marksista koji ističu proces rada i industrijsku demokratiju kao određujuća obeležja načina proizvodnje, a umesto svojinskih odnosa. Postoji, smatram, razlika između *alienacije* i *eksplatacije*. Radnici se uvek mogu osećati otudinima, u nekoj meri,

u procesu rada koji počiva na detaljističkoj podeli rada, upravljanju od strane jednog lica, i slično, ali da li postoji eksplatacija (ili, tačnije dali je to kapitalistička eksplatacija) sasvim je druga stvar. Nema jednosmerne podudarnosti režima svojinskih odnosa i organizacionih oblika rada, te kada dva, različita režima izazivaju pojavu sličnih organizacionih oblika rada, onda svojinski donosi određuju prirodu eksplatacije i ekstrakcije viška, a ne organizacioni oblici rada, jer oni određuju prirodu alienacije (barem u jednom od nekoliko Marksovih značenja). Pristup, sa procesom rada u središtu s druge strane, uzima organizaciju rada kao kriterijum za doношење zaključka o obliku ekonomске organizacije. Zbog toga je alienacija u radu uzdignuta na viši analitički plan od odnosa eksplatacije.

Kapitalistička eksplatacija je prisvajanje rada jedne klase od strane druge klase usled razlike u posedovanju ili pristupu (ne-ljudskim) sredstvima proizvodnje. Ona se može ostvariti, u principu, sa ili bez neposrednog odnosa između eksplataatora i eksplataisanih u procesu rada. Može se čak dokazati da u ekonomiji iz odeljka postoji eksplatacija u odsustvu alienacije s obzirom da svaki proizvođač radi za sebe u vlastitoj radionici. Suprotno, kapitalistička eksplatacija može biti uklonjena, sa ili bez uklanjanja odnosa naredivanja (i time alienacije?) u procesu rada. Uzimajući u obzir ovu nejasnu relaciju između organizacije rada (i otuda alienacije) i svojinskih odnosa (a otuda eksplatacije) da li se prednost mora dati jednom od ova dva kriterija, kao značajnjem, za razumevanje zakona kretanja društva? Istoriski materijalizam nas usmerava da ističemo svojinske odnose (eksploataciju) kao činilac od ključne važnosti. Cineći to istorijski materijalizam može da bude u krizu ali treba barem shvatiti implikacije oslanjanja na drugi pristup.

OPŠTA TEORIJA EKSPLOATACIJE

U ovom odeljku ocrtajući marksističku eksplataciju na drugačiji način da bi rasvetlio etički imperativ ove teorije. Odnosno, zašto odabiramo, da je porativno nazivamo radnike eksplataisanima? Zašto treba nemogućnost raspolaganja vrednošću rada u robama po količini jednakoj radu koji proizvođač utroši smatrati eksplatatorskim transferom?

Buržoaski mislilac tvrdi da proletari dobijaju razmenom, i dobrovoljno prodaju radnu snagu, i da zbog toga transfer »viška« radnog vremena ne treba smatrati eksplatačijskim. Quid pro quo je: višak vrednosti iz razmene za pristup sredstvima proizvodnje. Ovo je ozbiljna primedba, pa je od koristi objasniti šta se podrazumeva u opštim crtama pod eksplatacijom da bi se shvatila razlika između marksističkih i neoklasičnih viđenja eksplatacije. Skicirajući opštu teoriju eksplatacije, čiji su razni posebni slučajevi od značaja: feudalna eksplatacija, neoklasična eksplatacija, marksistička eksplatacija, socijalistička eksplatacija, i statusna eksplatacija.

Potencijalno, u svakom društvu ili ekonomskom mehanizmu, postoji nejednakost. Ipak, svaku nejednakost društvo ne smatra eksplatatorskom, ili neopravdanom. Sigurno je, međutim, da pojam eksplatacije, na neki način uključuje nejednakost. Koje oblike nejednakosti pojedino društvo smatra eksplatatorskim, a koje ne? Nejednakost gospodara i roba u antičkom društvu smatrana je neeksploatatorskom kao i nejednakost feudalca i kmeta u feudalnom društvu, mada najveći broj savremenika dvadesetog veka smatra ova odnosa eksplatatorskim. Slično, marksisti vide da je nejednakost u odnosu kapitalista – radnik eksplatačijska, iako nju danas većina stanovništva kapitalističkog društva, smatra neeksploatatorskom. Koje se sredstvo za tačno razlikovanje eksplatacijske od neeksploatacijske nejednakosti može predložiti u skladu sa normama pojedinačnog društva?

Da bi se osvojilo značenje tvrdnje da je pojedina osoba ili grupa eksplatisana, predlažem sledeće: grupa se smatra eksplatisanom ako poseduje neku *uslovno moguću alternativu* u kojoj bi njeni pripadnici bili u boljem položaju. Ostavimo na trenutak nespecifikano preciziranje alternative. Opšti zahtev je da se ovo sredstvo može primeniti uvek kada se koristi reč »eksplatacija« za označavanje stanja ljudskih odnosa. Ako se dva čoveka ne slažu da li je pojedina grupa eksplatisana u nekoj situaciji, tada nas naše sredstvo upućuje da postavimo pitanje: da li oni različito specifikuju alternativu za datu grupu? Želim da predložim različite *specifikacije alternative* koje će proizvesti različite definicije eksplatacije.

Formalno, ovo doprinosi specifikaciji *igre* koju u ekonomiji igraju koalicije aktera. Da bih definisao igru bliže će odrediti šta svaka pojedina koalicija može sama postići, ako se povuče iz ekonomije. Alternativa participaciji u ekonomiji za koaliciju jeste da se povuče i sama postigne ono što je u stanju, pri specifikovanoj definiciji igre. Ako koalicija može da postigne boljšak svojih članova upražnjavanjem alternativne »povlačenja«, onda je *eksplatisana* pod tom posebnom specifikacijom pravila povlačenja.⁴

Da bismo prethodno učinili manje apstraktnim, razmotrimo uobičajeno značenje jezgra privatno-svojinske razmenske ekonomije. Privatno-svojinsko jezgro je skup alokacija (na primer, dobara ili prihoda) koji nije u stanju da poboljša ni jedna koalicija povukavši se prema ovim pravilima: kako bi time mogla da zaposedne prvo bitne privatne početne fondove svojih članova. Po ovim posebnim pravilima povlačenja, određena klasa distribucija dobra dostupna je svakoj koaliciji, i tvrdim da je koalicija eksplatisana ako primanje dobara može biti upravljano nekom distribucijom koju koalicija samostalno može izvesti, prema datim pravilima povlačenja. Opštije, ako prihvati drugačije pravilo povlačenja, koje na drugačiji način postavlja specifikaciju ostvarljivih naknada samostalnim delovanjem različitih koalicija, imaćemo drugačiju igru i drugačije jezgro. Jezgro igre je skup alokacija koji ne može poboljšati ni jedna koalicija odbijanjem da učestvuje u društvu kao celini, i unutrašnjim organizovanjem sopstvenih poslova, i da istovremeno time zadobije ulog koji joj pripada prema specifikaciji igre. Jednostavno sledeće je naša definicija eksplatacije se javlja u dатој alokaciji, ako alokacija nije, u jezgru igre, određena posebno povlačenjem specificiranim nekim uslovom. Odnosno, koalicija je eksplatisana ako može sputati neku alokaciju prema pravilima igre.

Ovo sredstvo obuhvata ideju da eksplataciju pojimimo kao mogućnost bolje alternative. Naš predlog onoga što konstituiše feudalnu eksplataciju i kapitalističku eksplataciju (i socijalističku eksplataciju) doprinosi imenovanju specifikacija pravila povlačenja. Tada se mogu uporediti različiti koncepti eksplatacije upoređivanjem različitih specifikacija pravila koje definišu svoje odgovarajuće igre. Izložićemo posebni koncept eksplatacije u eksplicitnom obliku, tako da bude predstavljen kao pravila igre.

(...)

C. Socijalistička eksploracija i statusna eksploracija

Koalicija se smatra kapitalistički eksplotisanom ako bi se njen položaj poboljšao pristupom *per capita* uđelu u društveno prenosivoj imovini (sredstvima proizvodnje, izvorima). Primetimo, međutim, da *neprenosiva* preim秉stva (veštine) nisu uvrštena u testiranje kapitalističke eksploracije. Kada bi se kapitalistička eksploracija poništila, nejednakosti bi i dalje opstajale, usled različitih, neotudivih, preim秉stava pojedinaca. Ovu nejednakost nazivam socijalističkom eksploracijom. Koalicija je socijalistički eksploratisana ako može da poboljša svoju sudbinu povlačeći svoj: *per capita* ideo u društveno nepenosivim preim秉stvima, kada su prenosivi imeci jednako distribuirani. Mada sprovođenje ovakve redistribucije sposobnosti može biti nemoguće, ili bi, mакар, izazvalo teško savladive probleme podsticanja, kao misaoni eksperiment može omogućiti izvođenje računice.

Prepostavlja se da socijalistička eksploracija postoji u socijalizmu, gde su ljudi plaćeni »prema svom radu« i zbog toga, naravno, ne na egalitarni način. Buržoaski argument je da ono što marksisti zovu kapitalističkom eksploracijom jeste u stvari socijalistička eksploracija, te da su nejednakosti u kapitalizmu posledica kompetitivnih nadoknada za različite sposobnosti.

Ako su sva polazna pojedinačna sredstva ili prenosiva ili nepenosiva, po svom tipu distribucija prihoda, oslobođena socijalističke eksploracije, postoji onda kada je egalitarno izvedena. Može se uočiti, da se određena klasična koncepcija istorijskog materializma odražava u ovim definicijama. Zadatak buržoaske revolucije je da samo ukloni feudalnu eksploraciju, ostavljajući netaknutima kapitalističku i socijalističku eksploraciju. Zadatak socijalističke revolucije jeste uklanjanje samo kapitalističke eksploracije. Svaka revolucija uklanja nejednakosti vezane za njihov karakteristični svojinski oblik (feudalni obavezu, otudiva sredstva proizvodnje, i konačno, neotudiva preim秉stva); opseg imetka koji su dopušteni da budu u privatnom vlasništvu progresivno se sužava tokom istorije. Istorijski materializam tvrdi da se oblici eksploracije uklanjuju određenim redosledom.

Ipak mnoge nejednakosti u postojećem socijalizmu nisu »socijalističke« vrste. Pored toga, nagrađivanje se vrši prema statusu, a status nije podvrsta posebne veštine. Teško je odvojiti status od veštine, ali s obzirom na obim u koji su, sasvim nezavisno od veština nužnih za zauzimanje određenih položaja, posebni dohoci priključeni ovim, pojavu nazivom statusnom eksploracijom. Neki drže da je najveći broj nejednakosti u postojećim socijalističkim društvinama statusnog porekla. Neki smatraju da su kapitalističke naravi, pošto birokratski status često pruža svom vlasniku izvesnu kontrolu društvenog kapitala.

D. Društveno neminovna eksploracija

Kriterijumi povlačenja, predloženi za testiranje postojanja raznih oblika eksploracije, podrazumevaju da su podsticaji ostali nepromjenjeni novom distribucijom »svojine«, bilo da je prenosiva ili neotudiva svojina, ili je posedovani položaj. Da su proleteri u ranom kapitalizmu povukli svoj *per capita* ideo u kapitalu, možda bi bili u gorem položaju nego u kapitalizmu, zbog alteracije podsticaja koja bi pratila socijalizaciju sredstava proizvodnje. (Naglasimo da je ovo sasvim drugačiji argument od prethodno raspravljenog argumenta buržoaske ideologije). Test za eksploraciju bi stoga trebalo da bude: ako koalicija radi podjedнако naporno i posle svog »povlačenja« da li će biti u boljem položaju (imati veću dobit)? Ako je tako, onda je eksploratisana, u skladu sa posebnim konceptom eksploracije koji je u pitanju. Ako su međutim, povlačenjem promjenjeni podsticaji, tako da je položaj koalicije pogoršan u pogledu veličine dobiti (ako ne odmah, onda relativno brzo potom), tada smatram da se radi o društveno neminovnoj eksploraciji. Najopštije, marksisti veruju da je rana kapitalistička eksploracija, bila društveno neminovna u ovom smislu, i da je socijalistička eksploracija, u današnjem socijalizmu, društveno neminovna. Većinom buržoasko mnjenje vlada ideja da je kapitalistička eksploracija još uvek društveno neminovna, odnosno, da bi ukiданje privatnog vlasništva sredstava proizvodnje dovelo radnike u gori položaj, usled otkazivanja podsticaja i za kapitaliste i za radnike.

NADMOĆ PRISTUPA NA TEMELJU SVOJINSKIH ODNOSA

Uveren sam da je pristup eksploraciji, koji se temelji na svojinskim odnosima, nadmoćan u odnosu na pristup sa stanovišta viška rada, barem, iz četiri razloga:

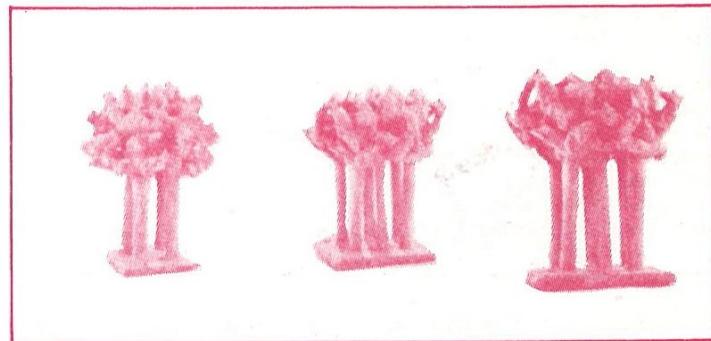
1. On jasno izražava etički imperativ marksističke teorije, što teorija viška vrednosti ne čini. Višak vrednosti može biti proizveden kako u socijalizmu tako i u feudalizmu, ali klasična marksistička teorija ne pravi tačnu razliku između drugačijih priroda viška proizvodnje u tri načina proizvodnje. Na primer, odvijala se rasprava da li socijalizam mora povlačiti sobom multi rast; konfuzija je nastala zato što klasična teorija eksploracije ne postavlja adekvatno razgraničenje različitih svojinskih odnosa u kapitalizmu i socijalizmu. Sa stanovišta pristupa svojinski odnosi – teorija igre, sasvim je jasno da proizvodnja viška u socijalističkim svojinskim odnosima ne može biti tumačena kao kapitalistička eksploracija.

2. Definicija kapitalističke eksploracije, iz ugla teorije igre, neposredno uopštava slučaj heterogenosti rada, pa čak i mnoge primarne faktore. Test za kapitalističku eksploraciju ostaje istovetan: izvrednovati koliko pojedini akter ili koalicija mogu poboljšati položaj ako se povuku i izuzmu svoj *per capita* ideo u neljudskim prenosivim imetcima. Međutim, tvrdim da teorija eksploracije sa stanovištem u višku rada pada na heterogenosti rada, uprkos različitim pokušajima usmerenim na njena spašavanja čak i da se neko ne slaže sa mojom dijagnozom, neosporno je da pristup teorije igre poseduje pohvalu osobinu izrazite jednostavnosti.) Dok se na brojnim primarnim faktorima teorija eksploracije sa stanovišta rada potpuno rasprši, pristup sa stanovišta svojinskih odnosa izranja neozleden. Žato je, karakterizacija viškom rada dobra samo za jedan, ali bitan slučaj, međutim, ipak, samo za taj slučaj; da je kapitalizam modelovan, kao sistem sa jednim primarnim faktorom, naime, radom, koji je homogen i da su za rad svi sposobni. Karakterizacija svojinskih odnosa osloboda marksiste nužde da zahtevaju da kapitalizam *stvarno liči* na ovaj posebni slučaj, pošto je primenljiva na potpuno opštu sredinu.

Zato, ne samo da se mora priznati da je radna teorija vrednosti irelevantna kao teorija cene, već se, takođe, mora potisnuti njena uloga u teoriji eksploracije.

3. Pristup sa stanovišta svojinskih odnosa osvetljava vezu između marksističkog koncepta eksploracije i ideje o »nejednakoj razmeni« među državama. Posebno se nejednaka razmena može smatrati slučajem, kapitalističke eksploracije gde su akteri nacionalne države, a ne pojedinci. Objasnjenje povezanosti pristupa sa stanovišta svojinskih odnosa i nejednake razmene razvijeno je kod Roemera (1983).

4. Najopštije, pristup sa stanovišta svojinskih odnosa usmeren je na različito posedovanje sredstava proizvodnje kao krvica za kapitalističku eksploraciju, dok je pristup sa stanovišta viška vrednosti koncentrisan na odnos među akterima (kapitalistom i radnikom) na posebnom tržištu i u posebnom procesu (tržište i proces rada). Mislim da su *svojinski odnosi* primarni: posebna tržišta i procesi kojima je eksploracija posredovana su na neki način incidentalni. Različite režime (kapitalizam, feudalizam, socijalizam) karakterišu različiti svojinski odnosi, tako da se vrste eksploracije karakteristične za ove režime najbolje mogu u razumevanju zahvatiti svojinskim osnosima, a ne pristupom zasnovanim na prisvajanju viška.

1. Odve korišćeni modeli se zasnivaju na upotrebi dve tehnike moderne matematičke ekonomije: opšte teorije ravnoteže i kooperativne teorije igre. Ja, međutim, predstavljam materijal na netehnički način. Potpunije i strožije ovaj materijal je obrađen u mojoj knjizi, *Opšta teorija eksploracije i klase* i, u Roemer (1982 a).

2. Ipak, veći broj radnika bi mogao da se udruži i uzme zajam za otvaranje fabrike, čime bi se uključili u ekonomiju obima koristeći tržište kredita. Zašto onda u kapitalizmu ne postoji veći broj firmi u svojini radnika?

3. Za potpuniju raspravu o Marxovoj koncepciji naučnih »zakona«, videti Farrove i Ballove odjelje u ovom zborniku (odelj. 10 i 11).

4. Tačnije, za koaliciju S se kaže da je eksploratisana ako važe dva uslova alokacije:

(1) S će proći bolje nego u postojećoj alokaciji uzimanjem svog dobitka specifikovanog karakterističnom funkcijom igre;

(2) Komplement S (nazvan S') proći će gore nego u postojećoj alokaciji uzimanjem svog dobitka prema pravilima igre.

Ako je igra nadodajuća, i ispitivana alokacija Pareto optimalna, onda se može dokazati da uslov (2) proizlazi iz (1); zato u tekstu pominjem samo uslov (1). Uslov (2) nas uverava da ako je koalicija eksploratisana, onda je eksploratisana od strane neke druge koalicije; odnosno, S' je dobitnik (u postojećoj alokaciji) na štetu S. Bez (2) ovaj zaključak ne bi mogao biti izведен, i tada ne bismo imali eksploraciju ljudi od ljudi, već, na primer, od prirode.

Postoje neke situacije kada uslovi (1) i (2) važe za koaliciju S, ali, ipak, ne želimo da smatramo S eksplorisanom, ili S' eksploratorskom. Na primer, neka S' bude skup invalida, izdržavan od strane S, ili ostarelih, ili dece. Prema definiciji, moglo bi se smatrati da koalicija društveno izdržavanju invalida eksploratiše ostatak društva, prema većini pravila povlačenja. Neću dalje razvijati ovaj problem, nego jednostavno ukazujem da definicija teorije igre treba da bude smatrana primenljivom na situacije svih mogućih ekonomskih transakcija.

* Tekst je u nešto skraćenom obliku preveden iz zbornika *Posle Marks-a*. Naslov originala: John E. Roemer, *Exploration, class, and property relations after Marx* (ured.) Terence Ball i James Farr, Cambridge, London, New York, etc: Cambridge University Press, 1984.